

अंतरंग

दीनसेख-

- मध्ययुगीन भक्तिचळवळ-डॉ. बेमिता विरकर
- देवोषण सावित्री-सुनेत्रा गालकवाड
- विज्ञान साहित्य-प्रा. देवबा शिवाजी पाटील

५
३०
५८

शोषनिबंध-

- पारसंत तुळोजी महाराजचे कृषिविषयक विचार
-प्रा. डॉ. दिनेशचंद्र तुळज

५४

दीनकथा-

- नाकडवासी कमल-सा. संध्या धर्माधिकारी
- घाट-उमेश मोहिते

१५
३९

दीनपरिहाण-

- 'मनिक झाला पारसंत' - डॉ. माधव चाधव
- 'ओल्या आमाळाचे गाणे' - प्राचार्य डॉ. किसन पाटील
- 'अस्वस्थ वर्तमानाचे संदर्भ'-प्रशांत स्व. ढोले

२७
५१
६५

चिंतन-

- शिक्षकनामा-अश्वय सारवळेकर

२१

तलितबंध-

- पाऊस आणि दुष्काळ : संवाद- कमलाकर पाटील

६३

जननिहांची मांदिपाळी-

- दे वटीच असा दे...-विनय भिरसे 'अशांत'

३३

दशकविता-

- कोणते वारे-प्रा. रमेश वाघमारे (१४) सुशां पेरला पाहिजे!-रवीन्द्र जवादे (१५) शिळ्या माकरीची
- गोष्ट-मधुकर गगटे (२६) प्रश्न-संतराप्य नागा पाटील/ऊन-शांतनू चिषडे (३८) दुःख : संदर्भ :
- जोगवा-किरण शिवहर डोंगरदिवे (४५) महावृक्ष-अशोक लोटणकर (५७) मोराचे गाणे-
- नंदकुमार शेंडगे (६२) कविता-प्रभाकर शेळके/संवेदना-दयाल का. कांबळे (६४)

मध्ययुगीन भक्तिचळवळ

डॉ. योगिता पित्रकर

'कृष्णकमल', श्रीकृष्ण महाराजांच्या आठ, बडनेरा रोड, अमावती. प्र. १८८११४६०३०

अळ्वार-नाथनार संतानी अंतःश्रेणने प्रादेशिक भाषेतून भक्तिकाव्ये लिहिली. त्यानंतर बसवेरवरांनी देखील सहजसुलभ देशभाषेचा वापर करून वचने लिहिली. ही लोकभाषेतील अस्सल निर्मिती समाजात नवी तत्त्वे रुजविण्यास उपयुक्त ठरली. या बहुमोल साहित्यातून प्रकटलेला वैदिक धर्मातील वर्ण-वतिव्यवस्था तथा अंधश्रद्धा अव्हरेणाण कर्नाटकातील विद्वोही विचार वेगाने प्रसृत होऊन महाराष्ट्रात दाखल झाला. गुजरातेतून आणलेल्या कृष्णभक्तौला चक्रधरांनी नवा आयाम देऊन समाजपरीवर्तनाचा अभिनव मार्ग दाखविला. त्यानंतर वारकरी संप्रदायाने विठ्ठलाच्या पंढरपुरात सामाजिक समता स्थापण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला. संत सावता, नामदेव, चोखामेळा, सोयरा, निर्मळा, कर्ममेळा, बंका, जनाबाई, भागूबाई, गोणार्ड, राजाई, आऊबाई, लिबाई, ज्ञानेश्वर, मुक्ताबाई, विसोबा खेचर, गोरोबा कुंभार, नारही सोनार, कान्होपात्रा, एकनाथ, तुकाराम, बहिणाबाई, विठोबाई, प्रेमाबाई, निळोबा या संतपरंपरेतून वारकरी संप्रदाय विकास पावत गेला.

आद्यसंत सावता महाराज-

इ.स. १२५० मध्ये पंढरपूरचळवळच्या आणभेंडी गावी आद्य वारकरी संत सावतोबांचा जन्म झाला. त्यांचे वडील, आजोबा नित्यनेमाने पंढरपूरच्या वारीला जात. माता-पित्यांचे निधन झाल्यानंतर सावतोबांनी अत्यंत साध्या पद्धतीने नामगजरात त्यांचा अंत्यविधी पार पाडला. तेव्हा निमित्ते जमलेल्या आसांसामोर कीर्तन केले. तेथूनच त्यांची प्रसिद्धी सुरू पसरली. अखंड नामस्मरण व ध्यानचिंतनात रमणाऱ्या सावतोबांनी दैत व्यवहारात अद्वैतानंद अनुभवता यावा यासाठी विठ्ठलाला आळवले-

'माझी हीन याती। तुम्ही उदार शीपती ॥

नका देऊ भुक्ती मुक्ती। माझी परिसावी विनती ॥

सावता म्हणे पांडुरंगा। दुजेपण न्यावे भंगा ॥'

ऐन ताश्पयात परमसुखाची प्राप्ती झालेले सावतोबा केवळ आत्मानंदात संतुष्ट न राहता

। अक्षरवैदर्भी। जानेवारी-२०२०। ५।

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांचे कृषिविषयक विचार

प्रा.डॉ. विनेशचंद्र राजत

सहा. प्राध्यापक, युवाशक्ती कला व विज्ञान महाविद्यालय, अमरावती. प्र. ९७६४६८८१५८

प्रस्तावना-

राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या मते युवक म्हणजे कोण? जात, धर्म, पंथ, पक्ष, वर्ण, लिंग आणि वयाचे बंधन नसलेला परंतु देशासाठी काहीतरी करू पाहणारा, मानवतेचा महान पुजारी असलेला समाजाचा घटक म्हणजे युवक होय.

तुम्हा श्रमास प्रतिष्ठा मिळो। सकळांचे लक्ष तुजकडे वळो।
मानवतेचे तेज झळझळो। विश्रवमाजी या योगे ॥

या शब्दांत राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांनी ग्रामगीता ही श्रमिकाला अर्पण केली. जगातील प्रत्येक श्रमिकाच्या श्रमाला प्रतिष्ठा मिळावी व त्याला त्याच्या श्रमाचा मोबदला मिळावा हेच त्यांचे लक्ष्य होते. आपली शेती ही रामभरोसे म्हणजे निसर्गाच्या पाण्यावर आधारित होती. नंतर ती कामभरोसे झाली. म्हणजेच घरातील सर्व सदस्य शेतीवर अवलंबून होते, आजही आहेत. घरातील सर्व सदस्य शेतीत जात व काबाडकष्ट करून आपला उदरनिर्वाह करत होते. परंतु आता काळ बदललेला आहे. आता ही शेती राम व काम भरोसे जरी असली तरी ती आता दाम भरोसे झालेली आहे. प्रत्येक ठिकाणी शेतकऱ्याला पैसे मोजावे लागतात. परंतु त्याला त्यांच्या श्रमाचा मोबदला मिळत नाही. अशावेळी महाराज फलश्रुतीच्या अध्यायात म्हणतात-

ग्रामगीता नव्हे पारायणासी। वाचता वाट दावी जनाशी ॥
समूळ बदली जीवनासी। मनी घेता अर्थ तिचा ॥६६॥
ही नव्हे फुले टाकण्यासाठी। ही ग्रामाची उद्धारदृष्टी ॥

आजच्या युगाची संजीवनी बुटी। मानतो आम्ही ग्रामगीता ॥६७॥

ग्रामगीता ही आजच्या युगाची संजीवनी बुटी आहे. म्हणजेच शेतकऱ्याला कोणतीही अडचण येत असेल तर त्या अडचणीचा उपाय ग्रामगीतेमध्ये महाराजांनी सांगितलेला आहे. सामूहिकता हा ग्रामगीतेचा आत्मा आहे. त्यांनी एक गाव म्हणजे एक गट (युनिट) मानले आहे. गावातील सर्व लोकांनी प्रार्थनेला एकत्र जमावे व दरोड्याच्या झालेल्या कार्यावर चर्चा करावी. काही अडचणी

आल्या असतील तर त्यावर चिंतन करून चर्चा करूनच मार्ग काढावा.

गावातील युवक-

जे जे गावी मित्र उद्योग। त्यांचा जुळवावा संयोग।

उराविक जागी नाना प्रयोग। चालवावे गावात ॥१०२॥

काय नाही आपल्या गावी। याची चौकशी व्हावी।

नसेल तर सजवावी। पुष्य वाटिका ग्रामाची ॥१०३॥

गावातील सर्वांनी आपले हेबेदावे विसरून एकत्रित यावे व संघटित तरुणांनी वृद्धांचे मार्गदर्शन घ्यावे. गावांमध्ये शाळकरी मुले व वृद्ध लोक राहातील. इतर सर्वजण आपले गाव सोडून शेतीमध्येच राहायला जातील- जेणेकरून जाण्यायेण्याचा वेळ वाचेल. सूर्योदयापूर्वीच सर्वांनी उठावे. देवाचे ध्यान साधना करून दैनंदिनीप्रमाणे कामे करावी. सायंकाळी घरी आल्यानंतर संध्याकाळी सात वाजता एकत्रित येऊन प्रार्थना करावी व झालेल्या कार्याबद्दल चर्चा करावी. शेतीला लागणारी बी-बियाणे आपल्या श्रेष्ठत निर्माण करावे. शेतीला लागणारी सर्व शेतीची साधने आपल्याच गावात तयार करावीत. शेतकऱ्यांच्या जनावरांचे कतलखाने बंद करून गोपालन करावे. त्यापासून खतनिर्मिती करावी. शेतीला श्रेष्ठत घ्यावे. शक्यतोवर बैलांच्या साहाय्याने शेतीची कामे करावीत. यंत्राने कामे केल्यास प्रदूषण होऊ शकते. महाराज म्हणतात-

आपली संपत्ती नसे आपली। आपली संततीही नसे आपली।

म्हणजेच या संपूर्ण उत्पादनावर सर्व गावाचा अधिकार असावा. आपल्याला जेवढे उदरनिर्वाहासाठी पाहिजे तेवढेच आपण घ्यावे व उरलेली संपत्ती ही गावाच्या विकासासाठी वापरावी. जोपर्यंत आपण मुलाला जन्म दिला तोपर्यंत त्यावर आई-वडिलांचा अधिकार असावा नंतर ते मूल सर्व गावाचे मानले जावे. त्या मुलाच्या प्रगतीसाठी सर्वांनी हातभार लावावा व मुलानेही पूर्ण शिक्षण घेतल्यानंतर गावाच्या विकासासाठी संशोधन करून नवनवीन शोध लावावे. परदेशात जाऊन दुसऱ्या देशाची चाकरी करू नये.

सामाजिक भूमिका-

आजच्या युवकाने शेती करित असताना शेतीसाठी लागणारे वनस्पतीजन्य, प्राणीजन्य, श्रेण-लेड्या-जीवजंतू, हाडे आदि जैविक व गंडुळ खते आपल्या शेतात तयार करून शेती समृद्ध करावी. सौर ऊर्जा, वायू ऊर्जा, जैविक मालापासून ऊर्जा, समुद्रलाटापासून ऊर्जा संशोधन करून आपल्याच देशात निर्माण करावी. बांधकामासाठी लागणारे म्हणजेच घरे, इमारती, छोटी घरणे किंवा रस्ते बांधणीसाठी पोलादाऐवजी स्वदेशी लाकूड व बांबूचा वापर करावा. कापड तयार

फरण्यासाठी व कुशान्तर तयार फरण्यासाठी नारळाच्या बोट्या व अंबाडी, सुन किंवा सण या वनस्पतीचा वापर करावा. युवकांनी पर्यावरणाचा समतोल ठेवण्याच्या हेतूने जंगल संपत्तीचे संशोधन, वनस्पतीचे संशोधन, वनस्पती कुटुंबाचे संशोधन, संरक्षण आणि संवर्धन आणि त्यांच्या आधारावर मग कृषी व औद्योगिक विकास घडवून आणावा. निरोगी जगाण्यासाठी चळवळ उभारली पाहिजे. पर्यायी उत्सलन शक्य आहे फाय माघा शोध घेत उत्साहन प्रक्रिया, श्रमप्रक्रिया, संघटितता यांच्याद्वारे युवकांच्या सामुदायिक नियंत्रणाची दिशा घेतली पाहिजे. ज्या ग्रामीण विभागांशी आजही लागू कायदांचे नाते आहे, तिथे तुष्काळ निर्मूलन, रोजगार निर्मिती, स्वावलंबी शेती आणि कृषी उद्योग अशा पर्यायांच्या आधारावर चळवळ वाढवण्यासाठी पुढाकार युवकांनी घेतला पाहिजे.

उदा. ग्रामीणतेचे सन्मान्य संपादक जनसारस्वत सुदाम सावरकर यांचे नातू इंजिनिअर समीर सावरकर यांनी ग्रामीणतेच्या ध्येय धोरणाला अनुसरून आरोग्यविषयक 'डेली मेडीसीन सोल्युशन' नावाच्या उपकरणांचा शोध लावला. त्याने यंत्राच्या साहाय्याने आरोग्यविषयक चाचण्या आपल्या घरी बसूनच करता येतात व त्यासाठी खर्च फक्त केवळ ५ रुपये येतो. तो खर्च ग्रामीण भागातील गरीब जनतेला परवडण्यासारखा आहे. या यंत्राचा वापर मद्रास, कर्नाटक, केरळ, आंध्र, बिहार, ओरिसा, उत्तरप्रदेश मध्ये १५००० खेड्यांमध्ये राबविण्यात येत आहे. समीर सावरकर यांचा स्वित्झर्लंडच्या WEF या जागतिक संघटनेने त्यांच्या या संशोधनाबद्दल गौरवी केलेला आहे.

त्यांनी ग्रामीणतेच्या ध्येय धोरणाला अनुसरून शेतकऱ्यांच्या हिताचे दुसरे एक उपकरण तयार केले ज्यामुळे पर्यटनमान, आर्द्रता, वातावरणाचा दाब, तापमान, वाऱ्यांची दिशा-वेळ, सूर्यप्रकाराचा व ऊर्जेचा कालावधी हा तपशील दर २० सेकंदानी नोंदविला जातो. त्यामुळे पिकांचे नियोजन, नियंत्रण व आपत्कालीन शेतकऱ्यांना नुकसान भरायई व जमिनीचा कस लक्षात घेऊन कोणत्या पिकांचे उत्पन्न काढता येते याची माहिती मिळते.

संत गाडगेबाबा अमरावती विद्यापीठांमध्ये सन् २००५-०६ पासून 'राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज विचाराधारा' हा विषय पदवीसाठी सुरू आहे. त्याचप्रमाणे तो विषय इतर ३५० विद्यापीठांमध्ये सुरू व्हावा आणि त्यांच्या माध्यमातून विद्यार्थ्यांना जीवन शिक्षण दिले जावे. साहित्यिकांनीही राष्ट्रसंतांच्या ग्रामीणतेतून चिंतन करून महाराजांच्या विचारांचा प्रसार युवकांपर्यंत करावा आणि त्यातून आजच्या काळाला हवा असलेल्या युवक घडविण्यासाठी हातभार लावावा. असे झाले तर महाराजांच्या स्वप्नातील भारत घडण्यास फार वेळ लागणार नाही.

। अक्षरवैदर्भी । जानेवारी-२०२० । ५६ ।

निष्कर्ष-

- (१) 'जगा जगाचा जीव जन' : राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांच्या या जीवनसंशोधनार प्रत्येकाला त्यांच्या त्यांच्या कार्यशक्तीद्वारा जीवन जगाण्याचा अधिकार आहे व त्यांनी सामूहिक पद्धतीने अन्यही जीवनाना जगवीत जीवन जगले पाहिजे.
- (२) उद्योग हा गावाच्या समूहातूनच साकारला पाहिजे व उद्योगासाठी कच्चा माल स्वतःच्या गावातच निर्माण झाला पाहिजे.
- (३) वं. राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराजांनी अध्यात्म आणि विज्ञानाचा स्वीकार केलेला आहे.
- (४) प्रत्येकाने आपल्या मुलाला जीवनशिक्षण दिले पाहिजे.

संदर्भ ग्रंथ-

- (१) ग्रामीणतारहस्य स्पंद-१, २, ३, डॉ. सुभाष सावरकर, मराठी जनसाहित्य परिषद, अमरावती.
- (२) ग्रामीणता, राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज, संपा. सुदाम सावरकर, श्रीगुरुदेव प्रकाशन, गुरुकुंज.
- (३) राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज गौरवग्रंथ, संपा. प्राचार्य रा. गु. भात, चैतन्य प्रकाशन, कोल्हापूर.
- (४) राष्ट्रसंत तुकडोजी महाराज व्यक्ती आणि वाङ्मय, डॉ. अक्षयकुमार काळे, विसा बुक्स, नागपूर.
- (५) अक्षरवैदर्भी, राष्ट्रसंतप्रणित जनसाहित्य संमेलन विशेषांक.

महावृक्ष

एक काळ असा होता

तुझ्या प्रत्येक फांदीफांदीत

अस्ताव्यस्त आकाशाच्या दशादशातून

मन मोर उल्लासचा...

शब्दाशब्दानं बसणाऱ्या पाथरांच्या

कंठाना वसंताची चाहूल

वेडावून टाकायची

गर्द सावलीत राई विसावायची...!

तस तापलेल्या नारायणाला आव्हान

देणाऱ्या महावृक्षा...!

आज अस्थिपंजर झालेल्या तुझ्या देहाला

नारायणपराव राणा महाविद्यालय,

...सुकलेल्या मोकाट फांशा आकाशाला

वाकुरल्या दाखवतात, तेव्हा

मुक्या प्राणयांनाही येते तुझी दया...

शब्दाशब्दानं येणारी पाखर आता

दिसेनासी झालीत...

काल परवा दोन बगळे बसलेले पाहिले

आता तर तुझ्या ओसाड देहाकडे

कावळे सुद्धा फिरकत नाही...!

-अशोक लोटपकर

बी-६०९, साईं रेसिडेन्सी, इन्द्रप्रस्थ पार्क,

मोईर नगर, ९० फ्ल्ट रोड, मुंबई (पू.)

मुंबई-८१ प्र. ९२२४३७०१२४

। अक्षरवैदर्भी । जानेवारी-२०२० । ५७ ।

मराठी विभाग प्रमुख
नारायणपराव राणा महाविद्यालय,
बडनेरा